

VAI TRÒ CỦA THIÊN HOÀNG TRONG THỜI KỲ MINH TRỊ Ở NHẬT BẢN

NGUYỄN NGỌC NGHIỆP
Viện Nghiên cứu Đông Bắc Á

Với phong trào tôn vương nhưong di diễn ra cuối thời kỳ Tokugawa đã đánh dấu chấm hết cho một thời kỳ phong kiến quân sự kéo dài trong nhiều năm, đồng thời cũng mở ra một thời kỳ mới trong lịch sử Nhật Bản. Mục đích của phong trào này là đánh đuổi người da trắng ra khỏi Nhật Bản đồng thời khôi phục lại uy quyền của Thiên hoàng. Kết quả là sự thống trị của Tướng quân Tokugawa bị thay thế bởi sự trị vì của Thiên hoàng Minh Trị (1852-1912) trên ngôi vị cao nhất. Khi Thiên hoàng Minh Trị mới được khôi phục lại với tư cách là người đứng đầu Nhật Bản thì đất nước lúc đó là một quốc gia yếu về mặt quân sự, nền kinh tế chủ yếu dựa vào nông nghiệp và mới chỉ phát triển một chút ít về mặt kỹ thuật. Đất nước bị chia cắt và bị kiểm soát bởi các lãnh chúa phong kiến. Nhật Bản bị các nước phương Tây bắt phải ký các hiệp ước bất bình đẳng. Nhưng khi thời kỳ Minh Trị kết thúc Nhật Bản đã là một quốc gia hoàn toàn khác. Từ một nước có vị thế yếu kém nay Nhật Bản đã vươn lên thành một trong những cường quốc trước sự thán phục của các nước phương Tây. Nhật Bản đã có một chính phủ trung ương tập trung cao, một bản Hiến pháp đầu tiên ở châu Á và bầu cử nghị viện. Ngoài ra Nhật còn có hệ thống giao thông vận tải rất phát triển, tỉ lệ dân số biết chữ cao, công nghiệp phát triển dựa trên những kỹ thuật tiên tiến của thời đại và có một quân đội mạnh... Để đạt được những thành tựu đó không thể không nói đến vai trò của Thiên hoàng trong thời kỳ này. Có thể nói rằng Thiên hoàng đã đóng một vai trò quan trọng trong quá trình

công nghiệp hoá, hiện đại hoá Nhật Bản. Bài viết này muốn làm rõ vai trò của Thiên hoàng là gì, có đóng góp như thế nào, qua đó để khẳng định một điều rằng trong lịch sử Nhật Bản nói chung và thời kỳ Minh Trị nói riêng thể chế Thiên hoàng tồn tại là cần thiết.

*

* *

Trong những nỗ lực thống nhất quốc gia để đáp lại những thách thức từ phương Tây, các nhà lãnh đạo trong Chính quyền Minh Trị đã tạo ra một tư tưởng tập trung xung quanh Thiên hoàng. Mặc dù Thiên hoàng không có quyền lực chính trị thực sự nhưng ông đã được xem như biểu tượng của văn hoá Nhật Bản và sự tiếp tục của lịch sử. Ông là người đứng đầu của Shinto giáo - đó là tín ngưỡng dân tộc của Nhật Bản. Theo Shinto giáo thì Thiên hoàng có nguồn gốc từ nữ thần mặt trời - là người đã tạo ra các hòn đảo Nhật Bản do vậy ông ta gần như thần linh. Các nhà lãnh đạo Minh Trị đã thần thánh hoá hình ảnh Thiên hoàng và đưa Shinto giáo lên làm quốc giáo thay thế đạo Phật là vì những lý do chính trị và tư tưởng. Thiên hoàng được coi như một vị thánh sống. Ông là cha trong đại gia đình Nhật Bản và mọi người dân đều là con của Thiên hoàng

Khi nói đến vai trò của Thiên hoàng tôi muốn nhấn mạnh đến vai trò như là một linh mục trong đạo Shinto hơn là vai trò của một người đứng đầu đế quốc Nhật Bản theo như quy định của Hiến pháp. Bởi vì vai trò của Thiên hoàng trên thực tế chỉ là hình thức và hầu như không tham gia vào các hoạt động chính trị. Do vậy, vai

trò của Thiên hoàng được đề cập trong thời kỳ này là vai trò tôn giáo. Chính yếu tố thần thoại về nguồn gốc của dòng họ Thiên hoàng đã tạo ra niềm tin tôn giáo đối với dân chúng và tạo cho Thiên hoàng có ảnh hưởng lớn về mặt xã hội. Trong các niềm tin thì có lẽ niềm tin tôn giáo là mãnh liệt nhất. Nếu biết cách kết hợp và sử dụng một cách khéo léo niềm tin tôn giáo để phục vụ cho mục đích chính trị thì đó là sự cai trị đảm bảo nhất và ổn định nhất.

Nhận thức được điều này, các nhà lãnh đạo Minh Trị đã sử dụng biểu tượng Thiên hoàng để hợp pháp hoá sự thống trị của họ và nhằm đạt được một cách có hiệu quả mục đích của mình. Mục đích đó gồm hai vấn đề chính. Thứ nhất là loại bỏ những gì thuộc về xã hội cũ (tàn dư của xã hội phong kiến) - những cái được coi là cản trở đối với công cuộc canh tân đất nước đó là việc xoá bỏ chế độ lãnh địa, (chính chế độ này đã dẫn đến tình trạng cát cứ phong kiến và không tạo ra được sức mạnh tổng hợp), và việc bãi bỏ các đặc quyền của các samurai. Thu hồi tất cả đất đai trả về cho Thiên hoàng sau đó phân chia, tổ chức lại thành các đơn vị hành chính mở ra một trật tự mới trong xã hội hiện đại. Thứ hai là sử dụng hình ảnh Thiên hoàng để hợp pháp hoá và duy trì vững chắc sự thống trị của mình qua đó dễ dàng thực hiện thành công những chương trình cải cách và nhanh chóng đưa Nhật Bản tiến nhanh trên con đường công nghiệp hoá, hiện đại hoá.

Thiên hoàng Nhật Bản tuy không có ảnh hưởng nhiều về chính trị song lại rất có ảnh hưởng về mặt xã hội. Chính vì điều này mà Thiên hoàng có vai trò rất lớn trong việc giúp cho các nhà lãnh đạo đạt được mục đích đặt ra. Ngoài ra với tầm ảnh hưởng của mình ông còn có vai trò trong việc tập hợp quân chúng nhân dân, phát huy sức mạnh đoàn kết trong đồng đảo quần chúng cũng như tinh thần cố gắng hết mình phục vụ Thiên hoàng mà thực chất là phục vụ cho công cuộc hiện đại hoá của người dân Nhật Bản (do sự sùng bái Thiên hoàng được đẩy lên cao mà người Nhật Bản có tư tưởng nếu được

chết cho Thiên hoàng sẽ là một vinh dự). Như vậy có thể nói rằng Thiên hoàng đóng một vai trò khá quan trọng mà không ai có thể làm thay được. Điều này đã được thể hiện qua việc những người nắm quyền lực thực sự và là những người đưa ra những chính sách cho sự phát triển quốc gia là những người trẻ tuổi yêu nước, có khả năng, có tham vọng (những người trong Chính phủ Minh Trị) nhưng để những chính sách đó đi vào cuộc sống và được người dân chấp nhận thì đều phải núp dưới tấm bình phong Thiên hoàng với danh nghĩa là thực hiện theo ý chí của Thiên hoàng. Ngay từ khi bắt tay soạn thảo bản Hiến pháp các nhà lãnh đạo Minh Trị đã ý thức được vai trò tập hợp quân chúng của Thiên hoàng nên đã chọn mô hình Hiến pháp Đức vì mô hình hiến pháp này đề cao địa vị của Thiên hoàng.

Ảnh hưởng về mặt xã hội của Thiên hoàng đã được lịch sử chứng minh. Trong lịch sử Nhật Bản tuy Thiên hoàng không mấy khi đóng vai trò chính trị thực sự mà thường chỉ là hình thức nhưng lại không bao giờ bị lật đổ một cách chính thức. Những cuộc tranh giành về địa vị thống trị xảy ra giữa các thế lực chính trị khác nhau trong xã hội đều núp dưới danh nghĩa bảo vệ Thiên hoàng. Hay nói cách khác đều dương cao ngọn cờ Thiên hoàng để hợp pháp hoá những hoạt động của mình. Chế độ chính trị của Nhật Bản từ xưa đến nay có thể coi là nhị nguyên giữa một bên là Triều đình mà đứng đầu là Thiên hoàng với một bên là các thế lực nắm quyền lực thực sự. Thời cổ đại thì một bên là Thiên hoàng với một bên là dòng họ quý tộc, thời Trung đại thì một bên là Thiên hoàng còn một bên là Tướng quân, còn thời Minh Trị thì một bên là Thiên hoàng và một bên là những người lãnh đạo trong Chính phủ Minh Trị mà chủ yếu là những người trong phái Satsuma và Chosu. Mối quan hệ giữa Thiên hoàng với Chính phủ Minh Trị vào năm 1869 rất giống mối quan hệ giữa Tokugawa và Thiên hoàng trước thời phục hưng. Cả các quan chức trong Chính phủ Minh Trị cũng như Tướng quân Tokugawa đều thống trị dưới uy quyền của Thiên Hoàng nhưng lại

không để cho ông ta quyết định bất cứ vấn đề gì. Ở Nhật Bản, Thiên hoàng ngự trên ngôi nhưng không cai trị về mặt thực tế. Tuy nhiên, việc dòng họ Thiên hoàng tồn tại suốt từ xưa cho đến nay qua bao nhiêu biến cố chính trị chứng tỏ một điều rằng tuy Thiên hoàng không có quyền lực thực sự, không có ảnh hưởng nhiều về mặt chính trị nhưng lại có ảnh hưởng rất lớn về mặt xã hội và có tác động rất lớn trong việc duy trì địa vị thống trị của các thế lực cầm quyền ở Nhật Bản. Ở Nhật Bản không có một thế lực nào có ảnh hưởng về mặt xã hội bằng Thiên hoàng. Sự tồn tại của thể chế Thiên hoàng cho thấy rằng các thế lực nắm quyền lực thực sự không muốn và cũng không thể phế truất ngôi của Thiên hoàng để giành hẳn quyền chủ động về tay mình bởi vì nếu làm như vậy thì địa vị của họ cũng khó mà giữ được ổn định, các quyết định của họ cũng khó mà thực hiện được và cũng không thể hô hào hiệu triệu được nhân dân.

Như vậy nếu xét dưới góc độ chính trị thì sự tồn tại của Thiên hoàng chỉ là danh nghĩa hình thức nhưng lại không thể thiếu được trong việc duy trì địa vị thống trị của những thế lực nắm quyền trong lịch sử Nhật Bản nói chung và thời Minh Trị nói riêng. Xét về mặt xã hội thì Thiên hoàng như một "chất keo" kết dính mọi thành phần trong xã hội tạo ra một sức mạnh tập thể xung quanh ông ta. Ông ta lại vừa như một "thanh nam châm" thu hút tất cả những nỗ lực cố gắng và sự nhiệt tình của người dân Nhật Bản. Vì như trên đã đề cập, mọi người đều hết lòng hết sức phục vụ Thiên hoàng.

Uy tín của Thiên hoàng có được là do nguồn gốc thần thoại và tôn giáo của ông¹. Theo thần thoại Nhật Bản thì Thiên hoàng có nguồn gốc trực tiếp từ nữ thần mặt trời - là người đã tạo ra các hòn đảo Nhật Bản. Chính yếu tố thần bí này đã tạo ra niềm tin tôn giáo ăn sâu vào tư tưởng của người

¹ Người Nhật Bản từ nhỏ đã được dạy rằng Thiên hoàng của họ là thánh thần. Mỗi khi Thiên hoàng đi qua là phải cúi đầu thấp để tỏ lòng kính trọng. Trẻ em được dạy rằng chúng sẽ bị mù nếu nhìn thẳng vào mặt Thiên hoàng.

Nhật Bản. Niềm tin này trở thành động lực mạnh mẽ và làm tăng thêm tính tự tôn dân tộc của người Nhật khi mà họ nghĩ rằng họ là con cháu thần mặt trời và mảnh đất Nhật Bản của họ là mảnh đất thánh. Niềm tin tôn giáo này tạo ra sự sùng bái Thiên hoàng và sẵn sàng xả thân vì Thiên hoàng đặc biệt là trong thời kỳ này đạo Khổng được phát triển mạnh do đó lòng trung quân được đề cao. Như trên đã trình bày trong tất cả niềm tin thì niềm tin tôn giáo là mãnh liệt nhất và sự cai trị bằng niềm tin, đặc biệt là niềm tin tôn giáo sẽ tạo ra được uy quyền tuyệt đối nhất bởi vì sự phục tùng của những người bị trị là tự nguyện chứ không phải bắt buộc. Hệ quả của việc thống trị bằng niềm tin là tạo ra được một xã hội ổn định và có trật tự, đó là một trong những điều kiện quyết định đến sự phát triển của xã hội. Việc những nhà lãnh đạo trong Chính phủ Minh Trị sử dụng hình ảnh hay khái niệm "ý chí của Thiên hoàng" sẽ cho phép đảm bảo sự thành công của công cuộc công nghiệp hoá, hiện đại hoá đồng thời cũng làm tăng sức mạnh và uy quyền cho chính phủ trong việc thực hiện các chương trình cải cách.

Một trong những bằng chứng rõ ràng nhất về tầm ảnh hưởng của Thiên hoàng là việc các lãnh địa Satsuma và Chosu muốn lật đổ sự thống trị của Tokugawa và tiến hành cải cách đất nước nhưng họ cũng phải núp dưới khẩu hiệu là *tôn vương như ông di* để đánh vào tinh thần dân tộc của người Nhật Bản có vậy thì họ mới dễ dàng thực hiện được ý tưởng của mình. Nói là họ dựa vào khẩu hiệu chứ không thực sự chiến đấu vì khẩu hiệu đó là vì sau khi thực hiện được việc đưa Thiên hoàng lên ngôi thì quyền lực thực sự không thuộc về Thiên hoàng và ngay cả việc nhượng di cũng là khẩu hiệu đưa ra để dễ dàng lật đổ sự thống trị của Tokugawa (Tokugawa đã bị khuất phục bởi sức mạnh của những người da trắng và được cho là không tuân thủ ý muốn của Thiên hoàng. Thời đó Thiên Hoàng Komei là người kịch liệt phản đối việc liên hệ với phương Tây) bởi vì sau đó có một mâu thuẫn là người Nhật không những không đuổi

người da trắng ra khỏi đất nước mà còn thuê những chuyên gia nước ngoài đến Nhật Bản giúp cho quá trình văn minh, hiện đại hoá Nhật Bản. Ví dụ thứ hai có thể đưa ra đó là việc những người lãnh đạo trong Chính phủ Minh Trị sử dụng biểu tượng Thiên hoàng đã cho phép họ đạt được mục đích của mình. Một trong những mục đích đó là việc bãi bỏ chế độ lãnh địa và trả lại tất cả đất đai cho Thiên hoàng. Đầu tiên các nhà lãnh đạo Minh Trị liên minh với các lãnh chúa khác để chống lại Tướng quân Tokugawa nhưng khi mà họ nắm được quyền kiểm soát thì họ nhận thấy rằng cần phải bãi bỏ chế độ lãnh địa và tập trung quyền lực vào tay chính quyền trung ương. Các quan chức của Chính phủ Minh Trị đã nói rằng nếu không trả lại đất cho Thiên hoàng là không trung thành với Thiên hoàng, họ còn chỉ ra rằng về mặt lịch sử thì tất cả đất đai là tài sản của Thiên hoàng và cuối cùng họ đã đạt được mục đích của mình thông qua việc các lãnh địa Chosu, Satsuma, Tosa, Hizen từ bỏ đất của họ trao trả lại cho Thiên hoàng, sau đó hàng loạt các lãnh chúa khác cũng trao trả đất cho Thiên hoàng. Những sắc lệnh của Thiên hoàng và những khẩu hiệu trung thành với Thiên hoàng cũng có tác động đến việc bãi bỏ chế độ samurai. Việc bãi bỏ chế độ samurai và tình trạng cát cứ phong kiến là cần thiết cho sự ổn định - đó là điều kiện cho sự thành công của công cuộc công nghiệp hoá, hiện đại hóa của Nhật Bản. Vì nếu không tập trung được đất đai và quyền lực trong tay các nhà lãnh đạo trong Chính phủ Minh Trị và Thiên hoàng thì họ sợ rằng có thể sẽ gặp phải sự chống đối từ phía các lãnh chúa có quyền lực và như vậy thì sẽ không bao giờ có được quyền kiểm soát trên khắp nước Nhật. Điều sợ hãi này hoàn toàn có cơ sở khi mà trong lịch sử đã từng diễn ra. Năm 1467 Tướng quân Ashikaga mất quyền kiểm soát đối với nhiều lãnh địa và kết quả là đã xảy ra nội chiến ở Nhật Bản. Nếu trong thời Minh Trị cũng vậy thì rất khó cho công cuộc công nghiệp hoá và hiện đại hoá bởi vì điều kiện đầu tiên cần đến là sự ổn định và thống nhất trong toàn

quốc. Sự tập trung quyền lực và sự thống nhất Nhật Bản cho phép chính phủ có được tầm ảnh hưởng trên toàn quốc và dễ dàng theo đuổi những chính sách mang tầm cỡ quốc gia chứ không phải là những vấn đề địa phương của các lãnh địa.

Thiên hoàng không chỉ góp phần xoá bỏ những cản trở của xã hội cũ đối với công cuộc công nghiệp hoá, hiện đại hoá thời kỳ này mà còn đóng vai trò quan trọng trong việc truyền bá những cái mới, văn minh hiện đại góp phần hiện đại hoá Nhật Bản. Nhật Bản là một đất nước có tinh thần dân tộc rất cao. Thêm vào đó lại trải qua một thời kỳ phong kiến kéo dài với những chính sách bế quan toả cảng ngăn cách Nhật Bản với thế giới bên ngoài. Điều này không những làm cho kinh tế Nhật Bản cũng như trình độ khoa học kỹ thuật của nước này lạc hậu so với các nước phát triển thời kỳ đó mà ngay cả những vấn đề về văn hoá xã hội cũng rất lạc hậu so với đương thời. Với việc mong muốn đưa Nhật Bản nhanh chóng trở thành một nước văn minh, các nhà lãnh đạo Minh Trị đã tiến hành những hoạt động cho chương trình văn minh khai hoá nhằm thay đổi lối sống của người dân Nhật Bản cho phù hợp với xu thế của thời đại. Trong lĩnh vực này vai trò trung tâm của Thiên hoàng cũng được phát huy. Người dân Nhật Bản nói chung và dân nông thôn nói riêng tôn sùng Thiên hoàng như một vị thánh. Chính vì vậy những gì mà Thiên hoàng làm đều nhanh chóng được bắt chước, ví dụ như việc mặc quần áo phương Tây chẳng hạn, hoặc một ví dụ khác là sau khi có sự xuất hiện của Thiên hoàng trên tàu thì việc đi tàu trở nên phổ biến. Không chỉ có Thiên hoàng mà cả các thành viên của Hoàng gia cũng có tác động trong việc làm thay đổi lối sống của người Nhật Bản. Thiên hoàng và Hoàng hậu đóng vai trò là một gia đình phương Tây hiện đại để đưa đất nước trên con đường "văn minh và ánh sáng". Lối sống của những thành viên trong Hoàng gia có ảnh hưởng lớn đến việc tiếp nhận văn minh phương Tây của người Nhật Bản. Ví dụ trước năm 1873 hầu hết phụ nữ Nhật Bản có địa vị cao trong xã hội đều cạo

lông mày và nhuộm răng đen để làm đẹp cho mình nhưng vào ngày 3 tháng 3 năm 1873 khi Hoàng hậu xuất hiện trước công chúng với hàm răng không nhuộm đen và không cao lông mày thì những ngày sau đó hầu hết phụ nữ ở Tokyo và khắp Nhật Bản ngừng việc cao lông mày và nhuộm răng đen.

Thiên hoàng không chỉ góp phần đưa nếp sống văn minh phương Tây đến với người Nhật Bản mà ông còn quan tâm đến sự nghiệp giáo dục để nâng cao dân trí thông qua sắc lệnh của Thiên hoàng về giáo dục. Trong thời ông trị vì, hệ thống giáo dục bắt buộc đã được đưa vào. Nhờ những cải cách giáo dục mà tỉ lệ người biết đọc, biết viết của Nhật Bản thời kỳ này đạt tỉ lệ khá cao.

Qua các ví dụ trên cho thấy Thiên hoàng và các thành viên của Hoàng gia có một vai trò khá quan trọng trong việc làm thay đổi văn hoá và lối sống của người Nhật Bản, điều này rất quan trọng nó góp phần làm cho sự nghiệp công nghiệp hoá, hiện đại hoá Nhật Bản nhanh chóng có kết quả. Vì hiện đại hoá không thể thành công nếu vẫn giữ lối sống bảo thủ, lạc hậu.

*

* *

Như vậy có thể nói rằng vai trò xuyên suốt của Thiên hoàng là giữ vững ổn định quốc gia. Mặc dù Hiến pháp Minh Trị không quy định nhưng rõ ràng là Thiên hoàng Minh Trị đóng vai trò là biểu tượng và thống nhất quốc gia. Với vai trò trung tâm của mình, Thiên hoàng như là một thủ lĩnh về mặt tinh thần của nhân dân Nhật Bản. Chính ông đã tạo ra sức mạnh tinh thần và niềm tự tôn dân tộc cho người Nhật Bản. Do có sức ảnh hưởng ghê gớm đối với xã hội nên Thiên hoàng đã gián tiếp đóng vai trò rất quan trọng đối với quá trình phục hưng Minh Trị. Biểu tượng Thiên hoàng giúp cho những người lãnh đạo trong Chính phủ Minh Trị thực hiện được những kế hoạch hiện đại hoá Nhật Bản. Trong suốt những năm trị vì của Thiên hoàng Minh Trị trên ngôi vị cao nhất, nước Nhật đã đạt được những thành tựu đáng ghi nhận. Tuy không trực tiếp tạo ra những thành tựu đó nhưng có thể nói rằng nếu

không có sự trị vì của Thiên hoàng trên ngôi vị người đứng đầu đế quốc Nhật Bản thì liệu Nhật Bản có đạt được những thành tựu như vậy không. Câu trả lời rất có thể là không vì để đạt được những thành tựu đáng ghi nhận như trên thì trước hết là phải có sự ổn định và thống nhất trong toàn quốc và thứ hai là phải tiến hành thành công công cuộc công nghiệp hoá và hiện đại hoá. Cả hai điều kiện trên thì Thiên hoàng đều gián tiếp tham gia và góp phần tạo ra chúng. Với điều kiện thứ nhất thì Thiên hoàng bằng uy tín của mình đã làm cho các lãnh địa trả lại đất đai và quyền lực cho Thiên Hoàng mà thực chất là trả lại cho chính phủ của những nhà cải cách. Điều đó tạo ra sự thống nhất về mặt lãnh thổ cũng như về quyền lực trong tay chính quyền trung ương. Với điều kiện thứ hai thì cũng bằng uy tín và sự sùng kính mà người Nhật dành cho mình, Thiên hoàng trở thành "nhân vật quảng cáo cho các công việc phải tiến hành trong công nghiệp hoá và văn minh hoá". Những gì mà Thiên hoàng làm thường được những người dân bắt chước làm theo. Mọi người thường thực hiện những mệnh lệnh của ông mà không thắc mắc gì. Đó là một điều kiện tốt cho việc đưa các yếu tố tích cực của nước ngoài vào Nhật Bản.

Thiên hoàng không chỉ tham gia vào việc tạo ra các điều kiện tốt cho quá trình hiện đại hoá Nhật Bản mà còn là người hợp pháp hoá các chủ trương phát triển của những người trong Chính phủ Minh Trị. Tất cả những gì mà họ thể hiện đều dưới danh nghĩa là hoạt động theo ý chí của Thiên hoàng. Nhờ có Thiên hoàng mà những chủ trương chính sách dễ đi vào lòng người, nhờ có Thiên hoàng mà địa vị thống trị được đảm bảo. Như vậy có thể nói Thiên hoàng đã gián tiếp đóng một vai trò rất quan trọng trong thời kỳ phục hưng Minh Trị. Ông đóng vai trò trung tâm và thống nhất quyền lực về một mối cho dù quyền lực đó không nằm trong tay ông mà nằm trong tay những nhà cải cách thời Minh Trị. Nhưng chính sự thống nhất đó là một trong những nguyên nhân chính tạo nên sự thành công của công cuộc cải cách thời Minh Trị ./